

ԲԱԳԱՅԱՌԻՃ ՏԵՂԱՆՎԱՆ ՇՈՒՐՁ*

DOI: 10.54412/2738277X-2021.1-85

Հովհաննիսյան Լավրենտի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի
ինստիտուտ, գլխավոր գիտաշխատող

Բանալի բառեր. տեղանուն, Ագաթանգեղոս, տաճար, գրա-
բար, ստուգաբանություն, շարահյուսություն, շարահյուսական
անկանոնություն:

V դ. հայ պատմագրության մեջ տեղանունը առաջին անգամ
վկայել է Ագաթանգեղոսը. «Գայր հասաներ ի Սրհական մեհեանն
անուանեալ որդւոյն Արամագդայ, ի գիւղն զոր Բագայառիճ կոչեն
ըստ պարթևարէն լեզուին: Եւ զայն ի հիմանց բրեալ խլէին, և
զգանձս մթերեալս աւար հարկանէին և աղքատաց բաշխէին, և
զտեղին նուիրէին եկեղեցոյ»¹: Այս և նախորդ պարբերություննե-
րում Ագաթանգեղոսը ոգևորությամբ արձանագրում է հին հեթա-
նոսական մեհյանների, արձանների ավերումը՝ քրիստոնեությունը
ամրապնդելու և տարածելու նպատակադրումով:

Մ. Աբեղյանը Ագաթանգեղոսի գրքի վերաբերյալ գրում է.
«Պարզ երևում է, որ այս գիրքը հորինված է իբրև մի օրինակ
անվեհեր մաքառման ընդդեմ հեթանոսական կրոնի և սրա ոչնչաց-
ման իր պաշտոնական պաշտամունքի տեղերում: Մյուս կողմից՝
Ս. Գրիգորի վարդապետությամբ, քարոզով, նրա և Հռիփսիմյան

* Ներկայացվել է 21.07.2021, գրախոսվել՝ 16.09.2021:

¹ **Ագաթանգեղոսի Պատմութիւն Հայոց.** քննական բնութագիրը՝ **Գ. Տեր-Մկրտչյանի**
և **Ս. Կանայանի.** աշխարհաբար թարգմանությունը և ծանոթագրությունները
Արամ Տեր-Ղևոնդյան, Ե., 1983, § 790:

կույսերի աղոթքներով, ձգտել են քրիստոնեական կրոնի սկզբունքները սովորեցնելու ընթերցողներին:

Այդ է եղել 5-րդ դարում հայ հոգևորական դասի ձգտումն ամենից առաջ»²:

Բագայառիճ բառը՝ որպես գյուղանուն կա և Մովսես Խորենացու *Պատմության* մեջ՝ դարձյալ եզակի վկայությամբ. «... Տիգրան կանգնեաց զՈղիմպիական պատկերն Դիոսի յամուրն յԱնի, և զԱթենայն ի Թիլ ... և զԲփեստուն ի Բագայառիջ»³:

Բագայառիճ-ը գտնվում է Մեծ Հայքի Դերջան գավառում: Հեթանոսական շրջանում Տիգրան Մեծի ժամանակ այստեղ կառուցվել է Միհր աստծո Մեհյանը»⁴:

Բագայառիճ բառի ստուգաբանության տարբեր փորձեր կան:

Գ. Ղափանցյանը ենթադրում է, որ «հայասական pattei(arig) քաղաքանունը, որի նմանը կար և խեթերենի մոտ Pittariga ձևով, համընկնում է Երզնկայի *Բըթառիճ* անվան...»⁵, իսկ առինջ «տեղ, բնակատեղի», բառը ստեղծված է համարում Փոքր Ասիայի խեթական (թե պրոտոխեթական) լեզվաստեղծման բնագավառում: Գիտնականը *առիջ*- համարում է տեղանուն՝ համեմատելով խեթերեն Alodar-ariza «հացագյուղ» բառի հետ»⁶:

Հ. Աճառյանը *Բագայառիճ*-ը համարում է իրանական փոխառություն՝ հղելով Հյուբշմանին⁷: Գ. Զահուկյանը բառի առաջին բաղադրիչն է համարում իրանական⁸:

Կարծում ենք՝ տեղանվան ճիշտ մեկնությունը տվել է Ագաթանգեղոսը՝ բառը համարելով պարթևերեն: Նա քաջատեղյակ էր

² Մ. Աբեղյան, Երկեր, Ե., 1968, 185:

³ Մովսես Խորենացի, *Պատմություն Հայոց*. քննական բնագիրը և ներածությունը Մ. Աբեղյանի եւ Ս. Յարութիւնեանի, Ե., 1991, 127:

⁴ Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հտ. I, 531:

⁵ Գ. Ղափանցյան, *Հայոց լեզվի պատմություն*. հին շրջան, Ե., 1961, 67:

⁶ Ն.տ., 68:

⁷ Հ. Աճառյան, *Հայոց լեզվի պատմություն*, I մաս, Ե., 1940, 307:

⁸ Գ. Զահուկյան, *Հայոց լեզվի պատմություն*. նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987, էջ 436:

պարթևերենին⁹: Պատմիչը պարթևերեն է համարում և *Բագաւան*-ը «Գայր հասաներ ի քաղաքագեղոն Բագաւան, որ անունանեալ կոչի ի պարթևարէն լեզուէն՝ Դիցաւան» (§ 817):

Ակնհայտ է, որ *բագա* բառով բառերի (ոչ միայն տեղանունների) նշանակությունները (իմաստները) կրոնի, հավատքի իմաստային խմբին են պատկանում. այդպես է և *Բագայառիճ* տեղանվան դեպքում:

Հ. Դյակոնովը համաձայն է այն կարծիքին, որ հնդիրանականում *bhağa «աստված» գոյություն չի ունեցել, բառը այդ նշանակությամբ հայտնվում է միայն իրանական լեզուներում՝ արևմտյան Իրանում հիմնականում Միհրի պաշտամունքում¹⁰:

Ագաթանգեղոսի *պատմության* մեջ շեշտադրվում է մեհյանը, որը հիմնահատակ ավերել են, գանձերը բաժանել ժողովրդին և մեհյանի հիմքի վրա կառուցել քրիստոնեական եկեղեցի:

Այս նկատառումները հաշվի առնելով՝ ենթադրում ենք, որ *Բագայառիճ* բառի երկրորդ բաղադրիչը իրան. (պրս.) *riša* (րիշա) «արմատ, հիմք» բառն է: Այսինքն՝ ավերվել է զրադաշտական հավատքը հաստատող մեհյանը. հավատքի հիմքը: Գրային (հնչյունական) տեսանկյունից կարող է առարկելի թվալ բառավերջի ճ-ի փոխարեն՝ շ-ն: Պարթևերենի *í* (շ)-ն ոչ միայն շփական *í*-ն է, այլև պայթաշփական *ì*-ն (ճ), որը առկայանում է հատկապես հետձայնավորային դիրքում¹¹: Ագաթանգեղոսը, անշուշտ տեղյակ էր վերոհիշյալ առանձնահատկությանը:

Բագայառիճ տեղանունը վկայել է նաև Ստրաբոնը. *βαριζα*: Ս. Երեմյանը նշում է, որ «Ճիշտ ընթերցումը պիտի լինի *βαγαριζα*»՝ հավելելով. «Այստեղ է Միհրի հռչակավոր տաճարը, Կարինի և Արտաշատի վրայով դեպի Էկրատան (Համադան) տանող կարավանային ճանապարհին»¹²:

⁹ Պարթևերեն բառը V դ. և հետագա դարերի պատմագրության մեջ վկայված չէ:

¹⁰ И. Дьяконов, *Арийцы на ближнем востоке: конец мира*, “Вестник древней истории”, 1970, № 4, 45.

¹¹ *Основы иранского языкознания. среднеперсидский язык*, Москва, 1981, 153, 159.

¹² Ս. Երեմյան, *Հայաստանը քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ*, Ե., 1963, 42:

Հին հունարենում *z*, *θ* տառերը չկային: Օտար բառերում հանդիպող այդ տառերը հունարենը տառադարձում է *s* (*u*) կամ *z* (*q*). օրինակ՝ *Պատիժահար* տեղանունը Ստրաբոնի վկայած *πατεισχορεῖο*-ը, իրանական լեզուներում *պադեշխվարգար* է¹³:

Ամփոփում. Վերոհիշյալ դիտարկումները հաշվի առնելով՝ կարելի է եզրակացնել.

ա) *Բազայառիճ* տեղանունը, իրոք, պարթևերեն բառ է:

բ) Հավանաբար այդպես է կոչվել մեհյանը, ոչ թե գյուղը: V դ. պատմագրության մեջ *Բազայառիճ*-ը որպես գյուղանուն հստակ է միայն Խորենացու *Պատմության* մեջ: V և հետագա դարերի մատենագրության մեջ նման բնակավայր վկայված չէ:

Աշխարհաբար թարգմանության մեջ էլ հստակություն չկա:

Թարգմանված է այսպես. «Եկավ հասավ Արամազդի որդի կոչված Միհրի մեհյանը, այն գյուղում, որը *Բազայառիճ* են կոչում պարթևներն և այն հիմանց բրելով քանդեցին»:

Գրաբարում հաճախ որոշիչն ու որոշյալը, հատկացուցիչն ու հատկացյալը, ուղիղ խնդիրն ու բայը դրվում են ոչ թե կողք կողքի, այլ իրարից հեռացած: Շարահյուսական այս անկանոնությունը առկա է և Ագաթանգեղոսի պատմության մեջ. «*Յամաքեցոյց* իսկ ի սիգալն իւրում *գյորձանս ծովաց*» (§ 123), «Նա և զխոստմունսն յիշեր գպարգևացն» (§ 32)¹⁴:

¹³ Տե՛ս **Լ. Հովհաննիսյան**, *Բառերի մեկնությունները հինգերորդ դարի հայ մատենագրության մեջ*, Ե., 2016, 125-126:

¹⁴ Շարահյուսական անկանոնությունները ավելի ակնառու են Խորենացու *Պատմության* մեջ: Ս. Մալխայանը նշում է հետևյալ նախադասությունները. «*Ձանդուլ* հոգւոյն ի վերայ ... քոյ *շարժմունս*», «*Բ քաջէն* զրկեալ *հովուէ* և *հովուակցէ*. *Բ մերոյս* վերայ շահատակեալ յարձակէր *տերութեան* (Մովսէս Խորենացի, Հայոց պատմություն, թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթությունները Ս. Մալխայանի, Ե., 1990, XLVIII):

Անկանոն շարադասության օրինակներ բերենք՝ քաղված Ա. Աբրահամյանի «գրաբարի ձեռնարկ»-ից. «Արտաւազդայ ոչ գտեալ քաջի որդւոյն *Արտաշիսի* (285): «... Հաստատեալ կարգեցին զիւրեանցն ժամանակս» (հատկացուցիչը և հատկացյալը բաժանված են ստորոգյալով, 421):

Կարծում ենք՝ շարահյուսական անկանոնություն կա և Ագաթանգեղոսի՝ վերոհիշյալ համատեքստում: Եթե *ի գիւղն* կապակցությունը դրվի վերջում, ապա, իրոք, կհաստատվի, որ *Բագարիչ-նիճ*-ը գյուղանուն չէ, այլ՝ մեհյանը, որ գտնվում է «ի գիւղն»՝ գյուղում:

Hovhannisyan Lavrenti - On Toponym *Bagaharj*. - Toponym *Bagaharj* first mentioned by Agatangeghos considering it a Parthian word. It is believed that *Bagaarj* is the name of the village. It can be assumed that there is a syntactic anomaly in the context (which is typical for the Old Armenian language), and the word does not refer to a village but to a pagan temple in the village.

Keywords: toponym, Agatangeghos, temple, grabar (Ancient Armenian), etymology, syntax, syntactic incorrectness.

Hovhannisyan Lavrenti, Doctor of Philology, Institute of Language after H. Acharyan of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Principal Researcher.

Оганесян Лаврентий - О топониме *Багаарич*. - Топоним *Багаарич* впервые упоминал Агатангехос, считая это слово парфянским. Полагают, то *Багаарич*- это название села. Мы считаем, что в контексте имеется синтаксическая аномалия (что типично для древнеармянского языка), и слово относится не к деревне, а к языческому храму в деревне.

Ключевые слова: топоним, Агатангелос, храм, грабар (древнеармянский), этимология, синтаксис, синтаксическая неправильность.

Оганесян Лаврентий, доктор филологических наук, Институт языка имени Р. Ачаряна НАН РА, главный научный сотрудник.